

III. BÖLÜM

YİRMİNCİ YÜZYIL SOSYOLOJİSİNDE YÖNSEMELER ve GELİŞMELER

Soru 32 : Durkheim'a göre toplum nedir? Toplumsal bilinç kavramı (ya da toplumsal tasarım kavramı) Durkheim sosyolojisinin anahtar kavramı değil midir?

Toplumsal gerçeği anlayabilmek ve açıklayabilmek için, bir Marx çoğunlukla, onun temelini toplumun ekonomik yapısında arayarak işe başlanması gerektiğini öneriyordu. Kimilerince Fransız sosyolojisinin kurucusu sayılan Emile Durkheim (1858-1917), toplumsal gerçeğin temelini toplumsal bilinçte görmektedir. Ona göre, toplumsal bilinç «bir toplumun bireylerindeki ortak inanç ve duyguların bütünüdür.» Ve bu bütün kendine özgü yaşantısı olan belirlenmiş bir sistem oluşturur. Yine Durkheim'e göre, bireysel bilinçlerdeki inanç ve duygular aracılığıyla ya da onlar sayesinde toplumsal bilinç vardır; fakat, bu toplumsal olan ikincisi birincilerden ayrıdır; çünkü, kendi yasalarına göre evrimlenir ve yalnız bireysel bilinçlerin sonucu değildir. Durkheim, toplumsal bilinçle ilgili tanım ve açıklamalarına şöyle devam etmektedir: Toplumsal bilincin dayanacak tek bir organı yoktur; o, toplumun bütün uzamına yayılmıştır; kendisini ayrı bir gerçek kılan özellikleri vardır. Toplumsal bilinç, içinde bireylerin bulunduğu özel koşullardan bağımsız olarak bulunur, bireyler geçicidir, o kalır... Büyük ve küçük kentlerdedir, çeşitli mesleklerdedir. Kuşaktan kuşağa değişmez; tersine, art arda kuşakları birbirine bağlar. Toplumsal bilinç ancak bireylerde gerçekleştiği halde, bireysel bilinçlerden bambaşka bir şeydir. O, toplumun

ruhsal tipidir, başka bir biçimde olmasına karşın, tıpkı bireylerdeki, gibi kendi özellikleri, kendi varoluş koşulları, kendi gelişme tarzı olan bir tiptir.»

Durkheim, yukarıdaki düşüncelerinin hepsini de 1893'te doktora tezi olarak yayınladığı Toplumsal İşbölümü adını taşıyan ilk kitabında yazmıştır. Bu kitabın konusu, Durkheim sosyolojisinin başlıca konusu olan bireyler ve toplum arasındaki ilişkilerdir. Durkheim, bu kitabında, «Bir bireyler dermesi (collection) bir toplumu nasıl oluşturabilir?» sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır.

Toplumun ve toplumsalın özgürlüğünü açıklamak ya da toplumun bireylerden değil, bireyin toplumdaki doğduğunu göstermek için, Durkheim, yararılandığı toplumsal bilinç kavramını, sonunda, metafizik bir varlığa dönüştürmüştür: «Toplum ya da Tanrı» formülü Durkheim'in formülüdür. Toplumla Tanrı arasında bir fark görmediğini Durkheim'in kendisi söylemiştir. Başka bir kitabında, «Yalnız bireyler üzerine yaptığı etkiyle toplum, bireylerin düşüncelerinde Tanrısızın duygumunu uyandıracak her şeye kuşkusuz sahiptir; çünkü müminler için Allah ne ise bireyler için toplum odur» diyen Durkheim, görülüyor ki, «toplumsal bilinci Allahlaşmış olarak» bireysel bilinçlere yerleştirmektedir. Bu bakımdan, «Durkheim sosyolojizmi, tinselci yönsemeleri yeni bir biçimde kurmak ve doğrulamak için bir çabadır.» «Durkheim, sosyoloji adı altında toplumsal felsefe yapıyor.» «Durkheim, sosyolog olmaktan daha çok filozoftur.» diyenler bu yargılarında haklı olmaktadır.

Soru 33 : Durkheim sosyolojisinde toplumsal işbölümü neden teknik işbölümünden önce gelmektedir?

Durkheim, toplumsal bilinç kavramını sosyolojisinin ilk ve başlıca konusu yaparken, bu bilincin toplumda kendiliğinden var olduğunu ve metafizik bir varlık niteliğini taşıdığını önermiş olarak, bireysel bilinçler arasındaki diyalektik ilişkileri ve bireysel bilinçle toplumsal bilinç arasındaki diyalektik ilişkileri gözden kaçırmış oluyordu.

Toplumsal işbölümü adlı kitabında, bireylerin toplumu ya da toplumsal birliği nasıl oluşturduklarını açıklamaya çalışan Durkheim, bu oluşumu «dayanışma» olgusunda arıyordu.

Durkheim'e göre iki türlü dayanışma vardır: 1) Mekanik dayanışma, 2) Organik dayanışma.

Mekanik dayanışma benzerlikten ileri gelen bir dayanışmadır: Böyle dayanışmalı bir toplumda, bireylerarası fark azdır; bireyler, aynı duyguları duyduklarından, aynı değerlere bağlı olduklarından

birbirlerine benzerler. Böyle bir toplum bir uygunluk toplumdur; çünkü, bireyler henüz farklılaşmamışlardır. Durkheim, Bu tür dayanışmaya örnek olarak ilkel ya da eski toplumlardaki dayanışmayı gösterir: Böyle toplumlarda bireyler birbirlerinin yerine geçebilir; çünkü, bir birey başkalarının aynıdır ya da bir bireyin bilincinde sayı ve şiddet derecesi bakımından herkeste eşit ya da ortak olarak bulunan duygular vardır; toplumsal bilinç bireysel bilinçlerin en büyük kısmını kaplar.

Organik dayanışmaya gelince, o, her şeyden önce mekanik dayanışmanın karşıtıdır. Organik dayanışma farklılaşmadan ileri gelir. Artık, bireyler birbirlerinin benzeri değildir. Durkheim, toplumsal birliği, canlı varlıklardaki organlararası birliğe benzeterek bireylerin farklılaşması üzerine kurulan dayanışmaya organik dayanışma adını vermiştir; çünkü, canlı bir varlıkta, her organın farklı bir görevi vardır ve bütün farklı görevler yaşantının sürebilmesi için zorunludur. Kısacası, organik dayanışma bir toplumdaki işbölümünden ileri gelen dayanışmadır.

Durkheim'in düşüncesindeki işbölümü teknik ya da ekonomik işbölümünden bambaşka bir şeydir. Mesleklerin farklılaşması, üretici çalışmaların çoğalması, Durkheim'in, gözünde, toplumsal farklılaşmanın belirtisidir, sonucudur. Çünkü, ona göre ilk farklılaşma toplumsal farklılaşmadır; yani toplumsal işbölümdür. Durkheim, bunu şöyle açıklar: işbölümü toplumsal bir olgudur ve bu yüzden, başka bir toplumsal olguyla açıklanması gerekir; ve bu başka toplumsal olgu nüfus yoğunluğudur. Bir toplumda nüfus arttıkça yani beraber yaşamayı deneyen bireylerin sayısı arttıkça yaşamak için savaş da şiddetlenmektedir. Toplumsal farklılaşma, yaşamak için savaşa karşı barışçıl çözümdür. Hayvanlarda olduğu gibi, kimilerinin yaşayabilmeleri için kimilerinin ölmeleri yerine, toplumsal farklılaşma, daha büyük sayıda bireyin farklılaşarak yaşamalarını sağlar. Aynı işlerdeki rekabet ortadan kalkar, bireyler başka başka meslekler, başka başka işler edinerek farklı görevleri yerine getirirler ve birlikte yaşamak sağlanır; çünkü, farklı bireyler kendilerine özgü katkılarla herkesin yaşantısına katkıda bulunurlar. Görülüyor ki, Durkheim'e göre, mekanik dayanışmalı toplumlar tarihsel olarak ilk toplumlardır. Toplumlar ilerledikçe mekanik dayanışma yerini farklılaşmadan ileri gelen organik dayanışmaya bırakır. Ve farklılıklarının bilincine varan bireylerde bireylik bilinci oluşur ve gelişir.

İşte, Durkheim'e göre, ilk farklılaşma olan toplumsal farklılaşma yani toplumsal işbölümü ekonomi, ahlâk, hukuk, eğitim, din, siyasal rejim v.b. gibi bütün toplumsal olguları etkiler ve açıklar.

Yukarıda özetini vermeye çalıştığımız düşüncelerinden hareket eden Durkheim, organik dayanışmadan ileri gelen bireylik bilincinin

toplumsal bilinci zayıflattığını, dolayısıyla, mekanik dayanışma ahlâkının gittikçe azaldığını ileri sürerek organik dayanışmanın yeni bir ahlâk gerektirdiğini anlatmaya çalışır. Durkheim'e göre, organik dayanışmalı ya da «bireyci» toplumlarda toplumsal bilinç tamamıyla yitirilmemelidir; yitirilirse, toplumsal bütünlük ya da dayanışma bozulur; herkes çalışmalı ve herkesin bir sorumluluğu olmalıdır. Ve toplumda toplumsal yasaklar, toplumsal değerler konmalıdır, bulunmalıdır.

Soru 34 : Durkheim'in sosyolojik yöntem anlayışı nedir?

Sosyolojide uygulanması için oluşturmaya çalıştığı yöntemi ve onu uygulayacak kuralları özellikle Sosyolojik Yöntemin Kuralları adını taşıyan kitabında açıklayan Durkheim, (başaramamakla beraber ya da aynı yanlışlığa başka bir biçimde düşmekle beraber) sosyolojiyi, metafizik ve felsefeden kurtarmaya çalışan akım içine girmiştir. Bir de, sosyolojik kuramla sosyolojik araştırmalar arasındaki bağlantıyı sağlamak için gösterdiği çabaları unutmamak gerekir.

«Toplumsal olgular şeyler gibi incelenmelidir.» «Toplumsal bir olgu ancak başka bir toplumsal olguyla açıklanabilir.» gibi önermelerle sosyolojinin, doğa bilimlerinde olduğu gibi aynı anlaşılabilirlik tipinde yasalar kurmaya çalışması gerektiğini söyleyen Durkheim için, sosyoloji doğa bilimlerinden biridir ve kurmak istediği yasalar nedensellik yasalarıdır.

Durkheim'e göre, toplumsal olguları şeyler gibi incelemek, onlar karşısında fizikçilerin, kimyacıların yani doğa bilimcilerinin incelemelerinin konusu önünde aldıkları zihinsel tutumu almak demektir. İncelenecek toplumsal konu bilinmeyen bir şeydir. Çünkü, toplum, toplum üyelerinin ayrı ayrı yapamayacağı bir biçimde başka türlü düşünür, duyar, davranır. Böylelikle, sosyolog için, toplumsal olgu birey üzerine dış bir baskı yapabilen saptanmış ya da saptanmamış her yapma tarzıdır. Durkheim'e göre, şimdiki toplumsal olguların çoğu bizim işimiz, eserimiz değil; fakat, bizden önceki kuşakların işi, eseridir. Toplumsal gerçek ve değişmelerinin kısmen davranışlarımızın sonucu olduğu doğruysa da, davranışımızın doğrudan doğruya bilincinde olduğumuz doğru değildir. Ve bireysel davranışımızın tamamıyla bilincinde değilsek, davranışlarımız aynı zamanda bizden başkalarını gerektirdiğinde haydi haydi onların bilincinde değildir. Şu halde toplumsal olguları şeyler gibi dışarıdan incelemek gerekir ve doğa bilimlerinininkine benzer kurallar üzerine sosyolojik yöntem kurulabilir. Doğa bilimleri, olayları nedenleriyle açıklar ve buna göre, Durkheim, bir toplumsal olayı açıklamak için

İki şey arar: Olayın yaptıran nedeni ve yaptığı görev (fonksiyon). Durkheim, toplumsal yapıların bir çeşit iç erekliliği olduğunu kabul eder ve ona göre grupların görevleri birbirlerini tamamlar, karşılıklı olarak birbirlerini etkiler. Durkheim, açıklamayı, görevsel çözümlenmeden (fonksiyonel analiz) ayırır. Ona göre, açıklama nedensel yasaları belirtmektir ve önce nedensel çözümleme gelir, görevsel çözümleme gerekli bir tamamlayıcıdır. Toplumsal olaylar genel olarak ürettikleri yararlı sonuçlar ereğiyle var olamazlar; görev, önceden düşünülmeden üretilmiş sonuçtur. Durkheim için, yönetimin temel ögesi nedensel açıklamadır ve toplumsal olgunun belirtken nedeni, önceki toplumsal olgularda aranmalıdır; toplumsal olgulardan önce gelen bilinç hallerinde aranmamalıdır ve bu, toplumsal olguların niteliği gereğidir. Sosyoloji, doğa bilimlerinden biri olduğu için onların özgül yöntemi yani deneysel yöntem sosyolojide de uygulanmalıdır. Durkheim'e göre. Fakat, farklarla; deneysel bilimlerin yollarından sosyoloji, ancak birlikte bulunan değişikliklerin araştırılmasından yararlanabilir; çünkü, sosyoloji doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak gözlem yapabilir; fakat, tüm toplum üzerinde deneyler yapamaz. Sosyoloji, bir yasayla bağlandığı varsayılan olaylar arasında birlikte bulunan değişiklikleri inceleyebilir. Örneğin, intiharlar - boşanmalar; intiharlar - doğum oranı; intiharlardan; burada, bağımlı değişken intihardır; bağımsız değişkenler boşanma, doğum oranı, dindir. Birlikte bulunmanın araştırılması değişik toplumlarda yapılırsa, buradaki başvurma deneysel yöntemin, tümevarıcı çözümlemenin başvurusu gibidir. Ve Durkheim'e göre, bu yol olguların basit tasvirini aşacak ve açıklanmalarına ulaşacak bir yoldur. Deneysel ve tümevarıcı bir tutumla sınırlanan araştırma yine Durkheim gözlemcilikle zenginleştirme yolundadır; çünkü, ona göre, insanlığın tarihi başka türlerin tarihinden daha aydınlık ve daha tamamdır. Üstelik, karşılaştırmacı yöntemden yararlanma olanağı vardır. Şu halde, Durkheim için doğa bilimlerindeki bütün yollardan sosyolojide yararlanılmamasına karşın sosyolojik yöntem deneysel yöntemdir.

Durkheim, başlıca bir etkeni soyutlamadığını savunmakla beraber bütün eseri boyunca, toplumun ve toplumsal olguların toplumsal tasarımlarla açıklanmasına öncelik ve ayrıcalık veren eğilimini gittikçe güçlendirir. Toplumsal tasarımlar belirli bir toplumun ya da belirli bir toplumsal grubun üyelerinin ortaklığında fikirler, inançlar, anlayışlardır ve bunlar kuşaktan kuşağa geçerler, kendilerini bireylere zorla kabul ettirirler; varolmaları bireye bağlı değildir, bu da toplumu meydana getiren bireylerden ayrı toplumsal bir özne içerdiklerinden değil, fakat oldukları gibi bireyleri incelemekle anlaşılmanın özellikler sundukları için. Böylece, bir dil ancak onu ko-

nuşan bireylerin düşüncesinde var olduğu halde, şüphe götürmez bir toplumsal gerçek olmaktan geri kalmaz; dil bir toplumsal tasarımlar bütünü üzerine kurulmuştur; çünkü, bireylerin her birine kendini zorla kabul ettirir, bireyden önce vardır ve bireyden sonra yaşayacaktır. Durkheim, toplumsal tasarımlar kategorisine gittikçe bir öncelik ve ayrıcalık verdiği halde, bu kategorideki değişmelerin nedenselliğinin toplumsal morfolojide aranması gerektiğini savunuyordu. Zaten, toplumsal gerçeği derinliğine inceleyebilmek için, o, sosyolojiyi üç özel dala ayırıyordu: Toplumsal morfoloji (coğrafya, demografi, nüfus yoğunluğu); toplumsal fizyoloji (toplumsal tasarımlar ve bunlar içinde kültürel, teknik, ekonomik ve politik çalışma, yaşama tarzları); toplumsal psikoloji (dar ve küçük gruplar). Ve bu özel dallar Durkheim'e göre çözülmezcesine birbirlerine bağlanmışlar ve birbirleriyle içindedirler. Ayrıca, hukuk, ekonomi, dilbilim ve tarih gibi bütün özel toplumsal bilimlerin sosyolojinin onlara uygun düşen dallarında erimelerini Durkheim'e söyleten, onun bilim alanı ve yöntem arasındaki ayırdetmelere karşı gelmesiydi. Yani ona göre, sosyolojide ve bütün toplumsal bilimlerde aynı yöntem uygulanmalıydı.

Görülüyor ki, Durkheim, sosyolojiyi amacı nedensel açıklama olan bir doğa bilimi olarak düşünmüştür. O, özellikle nedensel bir belirleyicilik tasarlar; onun yöntemi, nedensel yasalarla açıklamadır. Bununla beraber görevsel çözümlenmeye yer vermezlik etmez.

Soru 35 : Durkheim sosyolojisi ne yönde ve ne biçimde bir gelişme gösterdi?

Sosyolojisini bir toplumsal olgu kuramı üzerine kurmaya çalışan, toplumsal olguların şeyler gibi incelenmesini öngören, toplumsal olgunun özelliğini bireyler üzerine dışarıdan baskı yapmasında gören ve sosyolojinin amacının nedensel açıklama yapmak olduğunu söyleyen Durkheim, yaşadığı zamanda ve öldükten sonra hem kendi yurdu Fransa'da hem başka yabancı ülkelerde oldukça etkisini sürdürmüştür. Her şeyden önce, Fransa'da, birçok sosyolog ve araştırmacıya araştırma yolunu açmıştır. Fakat, bunlardan bazıları, Durkheim'in düşüncesinden hareket ettikleri halde Durkheim'i izlemekte farklılıklar göstermişlerdir. Buna örnek olarak, Marcel Mauss (1872-1950), Maurice Halbwachs (1877-1945) verilebilir.

Durkheim'in tinselciliğine ve evrimciliğine karşı çıkan Mauss, görevsel açıklamaya daha çok önem verir ve karşılaştırmacı yöntem içinde benzerliklerin açıklanması kadar değişikliklerin açıklanmasını gerekli görür. «Sosyolojinin ilkesi ve amacı, bütün grubu